

اجرای تعهدات کشورها نسبت به حق بر محیط زیست سالم (مطالعه موردی سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت)*

مجاهد امیری ** - دکتر لیلا رئیسی *** - دکتر مسعود راعی ****

This is an open access article under the CC BY NC SA license: (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>)

چکیده
محیط زیست به عنوان یک امانت عمومی است که باید برای نسل‌های آینده حفظ شود و کشورها و افراد برای استفاده از آن داری حق و تکلیف هستند و با توجه به اسناد حقوق بشری نسل سوم در خصوص حق بر محیط زیست سالم تعهداتی دارند که موظف به انجام آن می‌باشند. از طرفی در سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که برنامه ۵۰ سال آینده کشور در حال تدوین است، بهره‌برداری و اجرای حق بر محیط زیست سالم مورد تاکید قرار گرفته است مهم‌ترین سوالی که این مقاله به دنبال پاسخ به آن می‌باشد، این است که تعهدات کشورها در مورد حق بر محیط زیست چیست و سازوکارهای اجرای این تعهدات در سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت چگونه می‌باشد؟ روش مطالعه این پژوهش توصیفی-تحلیلی می‌باشد. هدف از این پژوهش نیز بررسی تعهدات کشورها در اجرای حق بر محیط زیست با تاکید بر اجرای آن در این سند می‌باشد. نتایج نشان می‌دهد کشورها طبق اسناد حقوق بشری و قوانین ملی، ملزم به رعایت حق بر محیط زیست می‌باشند. همچنین در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران نیز که برگرفته از حقوق اسلام می‌باشد نیز در اصل پنجاهم قانون اساسی حفاظت از محیط زیست را مطرح نموده و در بندهای ۲۶-۲۸-۲۹ تدابیر سند الگو به شکل غیرمستقیم بر حفاظت از محیط زیست اشاره شده است. لذا تبیین حق بر محیط زیست به شکل شفاف و مستقیم به عنوان یکی از مفاهیم حقوق همبستگی در سند الگوی ایرانی اسلامی ضرورتی انکارناپذیر می‌باشد.

کلیدواژگان: حق بر محیط‌زیست، حقوق همبستگی، الگوی اسلامی ایرانی، تعهدات، حقوق بشر

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری حقوق بین‌الملل مجاهد امیری با راهنمایی دکتر لیلا رئیسی است.

** دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

*** نویسنده مسئول، دانشیار گروه حقوق، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. / ایمیل:

Leila.raisi@khuisf.ac.ir

**** دانشیار گروه حقوق، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران.

مقدمه

امروزه نگاه به مسائل اقتصادی و محیط‌زیستی در راستای همگرایی بین‌المللی از اهمیت زیادی برخوردار است. چرا که چالش‌های اقتصادی و محیط‌زیستی با توجه به عواملی مانند افزایش جمعیت، گرم شدن هوا، تخریب جنگل‌ها، کاهش آب از مهم‌ترین تهدیدات جامعه جهانی قرار گرفته است. عصر ارتباطات افزایش دانش بشریت نسبت به تهدیدات محیط‌زیستی را رقم زده است و این افزایش آگاهی باعث تغییر در نوع نگرش افراد و جامعه جهانی به حقوق محیط‌زیست شده است. لذا قوانین و مقررات بین‌المللی در خصوص مبارزه با آلودگی هوا، دریاها و آب‌های داخلی، آب شرب با هدف حمایت از محیط‌زیست بین‌المللی روز به روز بیشتر شده و سازمان‌های ملی و بین‌المللی متعددی در این خصوص تاسیس شده‌اند. کشورها با توجه به اعمال حاکمیت خود و تصویب قوانین حفاظت از محیط‌زیست، به دنبال حفاظت از محیط زیست به عنوان میراث مشترک بشریت و از طرفی پیشرفت می‌باشند. افزایش جمعیت ناشی از انقلاب صنعتی و پیشرفت‌های تکنولوژیکی و بهداشتی، تاثیر زیادی بر آلودگی محیط‌زیست و منابع غذایی و طبیعی گذاشته و تهدیدات جدی برای بشریت به همراه داشته است، که بقای نوع بشر به آن گره خورده است. تحولات دنیای مدرن که باعث افزایش آلودگی‌های زیست‌محیطی شده و محیط‌زیست را به محل زباله‌های صنعتی تبدیل کرده و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع بیشتر شده است. هر چند اقتصاد شکوفاتر شده، اما نتیجه آن جنگ بین اقتصاد و محیط‌زیست می‌باشد و لذا بین استفاده و حفاظت از محیط‌زیست باید تعادل ایجاد کرد. به عبارتی بشر به جز استفاده از محیط‌زیست وظیفه حفظ و حراست از آن را برای نسل آینده برعهده دارد و بشر آینده نیز از این مواهب طبیعت سهمی دارد و به همین دلیل محیط‌زیست را میراث مشترک بشریت می‌نامند. این مقاله با عنوان تعهدات کشورها در حق بر محیط‌زیست سالم «مطالعه موردی سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» می‌باشد. مهم‌ترین سوالی که این مقاله به دنبال پاسخ به آن می‌باشد این است: سازوکارهای اجرای حق بر محیط‌زیست سالم در سند الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت چگونه می‌باشد؟ همچنین فرضیه ای که در اینجا مورد بررسی قرار می‌گیرد این می‌باشد که در سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نسبت به حق بر محیط‌زیست تدابیری به صورت غیرمستقیم بیان شده است که تدوین سازوکارهای اجرای این تعهدات در سند ضرورت دارد. در این سند حفظ حقوق مالکیت عمومی بر منابع طبیعی و ثروت‌های ملی همراه با رعایت ملاحظات صیانتی، زیست‌محیطی و بین‌نسلی در بهره‌برداری از آن و اخلاق زیستی و تامین عدالت بین نسلی مورد تاکید قرار گرفته است. لذا هدف از نگارش این پژوهش نیز بررسی تعهدات کشورها در اجرای حق بر محیط‌زیست با تاکید بر اجرای آن در سند الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت می‌باشد. روش استفاده شده در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف کاربردی می‌باشد.

۱- پیشینه

یکی از آثار در این زمینه، مقاله گودرز افتخار جهرمی و علیرضا رضایی (۱۳۹۵) با عنوان «همگرایی حقوق محیط‌زیست و حقوق بشر با نگاهی به فقه اسلامی» می‌باشد که در فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب شماره اول چاپ شده است. در این مقاله به بررسی رابطه بین حقوق بشر و محیط‌زیست و مفاهیم آن می‌پردازد. این پژوهش به این نتیجه می‌رسد که تعامل بین محیط‌زیست و حقوق بشر در اسلام مورد تاکید قرار گرفته و نسبت به حفظ محیط‌زیست تاکید شده است. در این مقاله به تعهدات کشورها در زمینه حق بر محیط زیست سالم به صورت مبسوط اشاره نشده است.

سروش ماهوتچیان و سبحان طیبی (۱۳۹۸) در مقاله خود با عنوان «تبیین ابعاد حفاظت از محیط‌زیست در پرتو توسعه‌گرایی و همگرایی بین‌المللی» که در شماره ۶۳ فصلنامه مطالعات بین‌المللی به چاپ رسیده است، بیان نموده‌اند که نقش دولت‌ها در حل تعارضات محیط‌زیستی و همگرایی بین‌المللی در مورد تدوین و اجرای قوانین در جهت حفاظت از محیط‌زیست ضروری و مهم می‌باشد و حفاظت از محیط‌زیست برای جامعه جهانی این امکان را فراهم می‌سازد که روابط بین‌المللی خود را متعادل نماید و نحوه اجرای قوانین زیست‌محیطی را بهبود بخشد و از پیشرفت‌های آن استفاده نمایند. در این مقاله ارتباط بین سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و محیط زیست بررسی نشده است.

همچنین رئوف رحیمی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای که در شماره پنجاه و نهم فصلنامه مطالعات بین‌المللی با عنوان «مسئولیت دولت و بخش خصوصی در قبال حقوق بشر چاپ شد به بررسی تعهدات دولت‌ها و اشخاص خصوصی در مورد مفاهیم حقوق بشر پرداخته است و دولت‌ها را به عنوان مسئول اصلی در پذیرش تعهدات حقوقی در نظر گرفته که دارای مسئولیت بین‌المللی می‌باشند. این مقاله نتیجه می‌گیرد که دولت‌ها باید با تصویب قوانین و مقررات مورد نیاز در خصوص حفاظت از محیط‌زیست موجبات صلاحیت محاکم کشور خود را فراهم آورند. رئوف رحیمی در این مقاله تحقیقاتی در مورد تعهدات کشورها در مورد محیط زیست انجام داده است اما هیچ اشاره‌ای به اسناد بالادستی توسعه‌بویژه سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نداشته است.

اثر دیگری که در این قسمت به آن پرداخته می‌شود، مقاله‌ای با عنوان روش‌های اجرای اهداف توسعه پایدار در منطقه خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل محیط‌زیست می‌باشد که توسط نادری و همکاران (۱۳۹۹) در فصلنامه مطالعات بین‌المللی شماره ۶۴ به چاپ رسیده است. این مقاله بدون اشاره به سند الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی و قوانین محیط زیستی در این سند، تاکید بر ارائه الگوی مناسب جهت حفاظت از محیط‌زیست و توسعه پایدار توسط کشورهای منطقه نموده و موانع بین‌المللی همچون: تحریم‌های بین‌المللی، جنگ باعث جلوگیری از توسعه و پیشرفت در زمینه حقوق محیط‌زیست می‌باشد.

مقاله دیگر، مسئولیت جبران خسارت به محیط زیست منطقه اعماق دریاها در حقوق بین‌الملل عرفی و رویکرد متناقض شعبه حل اختلاف بستر دریاها نوشته جواد صالحی (۱۳۹۹) می‌باشد. این مقاله در فصلنامه مطالعات حقوق عمومی منتشر شده است. در این مقاله تأکید بر کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ در مورد اعماق دریاها شده و تعهدات دولت‌ها در این منطقه را بیان کرده، اما در این مقاله در مورد تأکید سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بر محیط زیست اشاره‌ای نشده است.

مقاله پایانی که مورد اشاره قرار می‌گیرد توسط آلن بویل (۲۰۱۲) با عنوان حقوق بشر و محیط‌زیست که در مجله اروپایی حقوق بین‌الملل شماره ۲۳ توسط دانشگاه آکسفورد به چاپ رسیده است. اعلامیه ریو ۱۹۹۲ را به عنوان مهم‌ترین سند زیست‌محیطی بیان می‌کند و پیشنهاد تدوین یک سند مستقل محیط‌زیستی جهانی را ارائه می‌کند و مسائل مربوط به محیط‌زیست را به عنوان چالش مشترک بشریت می‌داند.

در تحقیقات ذکر شده در فوق حقوق محیط‌زیست مورد بررسی قرار گرفته، اما در هیچ کدام حق بر محیط‌زیست از منظر سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به عنوان سند بالادستی جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی و پژوهش قرار نگرفته است. لذا این مقاله در نوع خود جنبه بدیع بودن و نوآوری را در بررسی این موضوع به همراه دارد.

۲- چارچوب مفهومی و مفاهیم نظری

با توجه به گسترش روابط در جامعه جهانی و لزوم تعاملات بیشتر در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی، شاهد تضعیف حاکمیت کشورها می‌باشیم. از طرفی این روابط باعث تاسیس قوانین و مقررات بین‌المللی جدید شده است، که حقوق بشر نسل سوم از این گونه قوانین می‌باشد. «حقوق بشر مجموعه‌ای از حقوق می‌باشد که بشر باید از نظر اقتصادی، سیاسی و اجتماعی از آن بهره‌بردار و آنچه نباید دولت‌ها، سازمان‌های، گروه‌ها، افراد بر علیه انسان انجام دهند» (Zakerian, 2018: 5). تلاش در جهت جهانشمولی حقوق بشر و افزایش اعتبار آن در موضوعات مختلف از سال ۱۹۴۵ به بعد اشکال متعددی را بوجود آورده که نسبت به نسل اول و دوم حقوق بشر متمایز می‌باشد، که به عنوان نسل سوم حقوق بشر یا حقوق همبستگی از آن نام برده می‌شود. «مباحثی که تحت عنوان نسل سوم حقوق بشر یا حقوق همبستگی از آن یاد می‌شود: مواردی نظیر حق بر صلح، حق بر توسعه، حق بر محیط‌زیست سالم، حق بر تعیین سرنوشت، حق بر کمک‌های انسان دوستانه، حق بر میراث مشترک بشریت، حق بر ارتباطات را در برمی‌گیرد»

¹. Alen Byole

². The Third Generation of Human Rights

(Hashemi, 2011: 168). محیط‌زیست یکی از ارکان اصلی توسعه می‌باشد و «خسارت به محیط زیست بر شاخص توسعه انسانی تاثیر مستقیمی دارد» (Khoshnevis & Pajohan, 2016: 35). تدوین حق بر محیط‌زیست در قوانین کشورها و اسناد بین‌المللی می‌تواند کمک به پیشرفت و توسعه انسانی نماید. حقوق محیط‌زیست معانی مختلفی دارد، از نگاه غیر حقوق بشری اگر مورد بررسی قرار گیرد، به معنی حقوقی که محیط‌زیست را در برمی‌گیرد، اما اگر از نگاه حقوق بشری به آن پرداخته شود، به معنی حقوق و تکالیفی که برای بشر در برابر محیط‌زیست وجود دارد. بنابراین ضمانت اجرای آن تحت شرایطی بوجود می‌آید که حیات بشریت را تحت تاثیر خود قرار می‌دهد و بعنوان بخشی از حقوق همبستگی از توسعه زیادی برخوردار شده است. «از جمله خصوصیات حق بر محیط‌زیست بوجود آمدن حقوق و مسئولیت برای انسان می‌باشد به این مفهوم که هم دولت و هم اشخاص دارای حق و تکلیف بوده» (Hoseyni & Mohamadi, 2017: 140) و امانتدار محیط‌زیست برای نسل‌های آینده می‌باشد و تضمین کننده قاعده حقوقی می‌باشد «که طبق آن دولت‌ها امانت دار برخی موارد مانند: منابع طبیعی و اعمال قدرت عمومی، برای شهروندان هستند و باید از آنها به نفع عموم بهره‌برداری نمایند» (Moradi, 2017: 81) «و نسل حاضر از نظر اخلاقی و حقوقی متعهد و ملتزم به حفاظت از محیط‌زیست در برابر نسل آینده، می‌باشد» (Arabasadi and Ranjbarian, 2017: 408) با این هدف کنفرانس عمومی یونسکو در نشست ۲۹ در مورخه دوازدهم نوامبر ۱۹۹۷ اعلامیه تکالیف نسل حاضر در برابر نسل‌های آینده را تصویب کرد و در ماده ۴ اشاره می‌کند: «نسل‌های حاضر متعهد می‌شوند که محیط‌زیست نسل‌های آتی را خالی از آلودگی تهدیدکننده سلامت و بهداشت کرده و منابع طبیعی مورد نیاز را برای حفظ حیات انسانی و توسعه آن به عنوان امانت برای نسل‌های آینده و آتی نگهداری کنند و قبل از اجرای طرح‌های بزرگ توسعه‌ای پیامدهای آن را برای نسل‌های آینده مورد توجه قرار دهند» (Vakil and Askari, 2012: 72). از طرفی سازمان بین‌المللی همکاری اقتصادی و توسعه^۱ یکی از سازمان‌هایی که در خصوص آلودگی محیط‌زیست تحقیقاتی انجام داده است که برای اولین بار اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز را مطرح نمود و در گزارش‌ها خود کشورهای صنعتی را در رتبه اول آلودگی محیط‌زیست قرار داد. «بنابراین طبق این اصل، آلوده‌ساز باید هزینه تدابیر کنترل کننده آلودگی را پردازند یا مالیات و عوارض از آلوده‌کننده دریافت شود و در صورتی که انتشار همزمان و پی در پی آلودگی از چندین منبع باشد و شناسایی آلوده‌ساز غیرممکن باشد روشی به جز پرداخت هزینه‌ها از طرف اجتماع وجود ندارد» (Shelton and Kiss, 2017: 78).

^۱. UNESCO

^۲. OECD

بعضی از محاکم، دکترین امانت عمومی را به عنوان دکترینی شناسایی کرده‌اند که در بردارنده نظریه پاسداری عمومی است. «در قضیه فوک‌های خردار دریایی ایالات متحده آمریکا دکترین امانت عمومی را پذیرفت، همچنین در قضیه ام.سی. متا علیه کمال نت‌او سایرین، دیوان عالی هندوستان دکترین امانت عمومی را برای مبارزه با آلودگی آب مورد اعمال قرار داد» (Shelton and Kiss, 2017: 82). لذا حفاظت از محیط‌زیست سالم و ایجاد قوانین مرتبط در جهت جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست از جمله وظایف و مسئولیت‌دولت‌ها می‌باشد تا وظیفه پیشگیری و پیش‌بینی را به درستی انجام داده و این امانت عمومی به عنوان میراث مشترک بشریت را به نسل‌های آینده تحویل دهند.

۳- تاریخچه

اولین بار در سال ۱۹۷۲ واژه حقوق همبستگی توسط کارل واساک رئیس وقت بخش حقوق بشر و صلح یونسکو مطرح شد. «وی در ۱۹۷۹ نظریه حقوق همبستگی را در جلسه حقوق بشر استراسبورگ ارائه نمود» (Ansari, 2011: 2). حفاظت از محیط‌زیست به عنوان یک رهیافت که تلفیقی از دغدغه‌ها، بیم‌ها و امیدهای انسان در قرن بیست و یکم می‌باشد «لزوم شناسایی حق بر محیط زیست سالم را که به عنوان حقوق همبستگی از آن یاد می‌شود، مشخص می‌کند» (Momenirad and Barkhi, 2015: 135). لذا جز با همسویی و همکاری محلی، ملی و بین‌المللی مردم، دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی محقق نمی‌شود. بعضی از اصول اسناد حقوق بشری که توسط سازمان ملل متحد مورد تصویب قرار گرفته حقوق محیط‌زیست را از جمله حقوق اساسی بشر در نظر گرفته است. «برای مثال ماده ۲۱ منشور جهانی حقوق بشر به عدم خسارت دولت‌ها به مشترکات فرامرزی که در بردارنده حقوق بنیادین بشریت باشد تاکید می‌کند. در ماده ۱۴ اشاره می‌نماید که: انسان‌ها به شکل فردی و همه انسان‌ها به شکل جمعی حق بهره‌مندی از محیط زیست سالم و مناسب در جهت توسعه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، حقوقی و... را دارا می‌باشند» (Momenirad and Barkhi, 2015: 136).

در جهت مقابله جهانی با بحران محیط‌زیست سالم، جامعه جهانی اقدام به برگزاری جلسات و کنفرانس‌های بین‌المللی مختلف نموده است. سازمان ملل متحد، کنفرانس محیط زیست انسانی را نخستین بار در استکهلم^۴ در سال ۱۹۷۲ برگزار کرد که تحول زیادی در حقوق بین‌الملل محیط

^۱. M.C. Mehta

^۲. Kamal Nath

^۳. Karl Vasak

^۴. Stockholm

زیست و قوانین ملی ایجاد کرد. پس از آن سازمان ملل متحد در سال ۱۹۸۲ با تصویب منشور جهانی طبیعت، اصول اعلامیه استکهلم را مجدداً تأیید نمود. «نشست جهانی دیگری در ریو دوژانیرو در ۱۴ ژوئن ۱۹۹۲ توسط سازمان ملل متحد برگزار گردید که به کنفرانس ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه معروف است و منجر به اتخاذ تصمیمات و تدابیر خوبی در حفظ این میراث مشترک شد که دو متن مصوب که قلمرو وسیعی داشتند عبارت بودند از: ۱- اعلامیه محیط زیست و توسعه ۲- برنامه اقدام موسوم به دستور کار ۲۱ که در مجموع محور اعلامیه ریو توسعه پایدار بود» (Moradi, 2017: 79). که اصل اول آن بیان می‌کند: «در دوره جدید حقوق بین‌الملل، تنها منافع دولت‌ها مد نظر نیست، بلکه فراتر از آن، منافع بشر و رفاه کره زمین در مرکز توجه می‌باشد» (Arabasadi and Ranjbarian, 2017: 403). به عبارتی حقوق شخصی و حقوق جمعی با هم در نظر گرفته می‌شود که بیان‌کننده نسل سوم حقوق بشر یا حقوق همبستگی است.

کنوانسیون مربوط به دسترسی به اطلاعات، مشارکت عموم در فرایند تصمیم‌گیری و دسترسی به دادرسی مربوط به محیط زیست زیر نظر کمیسیون اقتصادی منطقه‌ای ملل متحد برای اروپا در ۲۵ ژوئن ۱۹۹۸ به تصویب رسید. اهمیت این کنوانسیون از آن روی می‌باشد که در پی تحقق اصل ۱۰ اعلامیه ریو است. این اصل بیان می‌کند: «دسترسی موثر به دادرسی‌های قضایی و اداری شامل دادرسی‌های ترمیمی و جبرانی، باید فراهم گردد» این کنوانسیون در صدد تحقق حق بر محیط زیست سالم از طریق فراهم آوردن بستری مناسب برای اعمال مؤلفه‌های حق مزبور است، زیرا نام ومفاد ماده اول کنوانسیون که به تعیین هدف سند فوق اختصاص یافته است، مبین این امر است. کنوانسیون آرهوس^۱ می‌تواند به عنوان نمونه‌ای با اهمیت در خصوص دسترسی به اطلاعات به حساب آید، هرچند کنوانسیون ۲۰۰۳ آفریقای مربوط به منابع طبیعی، محیط زیست و توسعه در ۱۶ ماده خود، دولت‌های متعاقد را به اتخاذ تدابیر قانونی لازم برای تضمین به موقع و مناسب دسترسی عموم به اطلاعات مربوط به محیط زیست فرا می‌خواند. «کنوانسیون آرهوس برخلاف دیگر اسناد بین‌المللی به تفصیل به موضوع حق دسترسی به اطلاعات در زمینه محیط زیست می‌پردازد و از این نظر یکی از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی محسوب می‌شود. آنچه که این سند را از سایر اسناد بین‌المللی متمایز می‌سازد همان نوآوری هاست» (Ramazani Ghavamabadi, 2009: 138).

طبق قطعنامه ۶۴/۲۳۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، محورهای اصلی کنفرانس ۲۰۱۲ توسعه پایدار «اقتصاد سبز در زمینه توسعه پایدار»، «کاهش فقر» و «چارچوبی نهادیافته برای توسعه

^۱. Rio de Janeiro

^۲. UNECE

^۳. Aarhus Convention

پایدار» بود. در جریان کارهای مقدماتی، دولت‌ها در مورد محدوده، شکل و نتایج نهائی اجلاس ریو پلاس طبق یک پیش نویس قبلی برای «سند نهائی» با یکدیگر بحث و گفتگو نمودند. پیش نویس مربوطه با توجه به پیشنهادات دولت‌ها، موسسات سازمان ملل، سازمان‌های بین‌الدولی و تشکل‌های مهم (مانند: کشاورزان، زنان، جامعه علمی، کودکان و جوانان، جوامع بومی، کارگران و اتحادیه‌های اقتصادی، بخش صنعت و تجارت، سازمان‌های غیردولتی و مسئولین محلی) آماده گردید. در متن پایانی سند، مباحث مشترکی بیان شد، بدین گونه که اصرار بر تعهدات سیاسی نمودند و به شکل کلی در مورد چگونگی همکاری در برنامه اقتصاد سبز در جهت دستیابی به توسعه پایدار مطرح شد، موضوعات مربوط به ساختار اشاره شد و چارچوبی برای فعالیت‌ها در نظر گرفته شد (Rio, 2012: 216). همچنین در کنفرانس چهاردهم در سال ۲۰۱۳ کارگروه پیشنهادات و دیدگاه‌های کشورهای کشورها برگزار شد. «در این کنفرانس بر افزایش توانمندی‌های شخصی، توسعه انسانی، کیفیت شرایط اجتماعی، اقتصادی بوسیله اجرای کامل حقوق مربوط به مسائل بهداشتی، غذا، آموزش و پرورش، مسکن، آب آشامیدنی سالم تاکید شد (013 A/hrc/wg/crp). «در ماده ۱۳ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر بر جبران خسارت در مواردی که نقض حقوق و آزادی‌های مندرج در کنوانسیون وجود دارد، تاکید می‌کند» (Shelton and Kiss, ۲۰۱۷: ۹۰). در بند ۱ ماده ۲۳۵ کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ بیان می‌شود: دولت‌ها برای اجرای تعهدات بین‌المللی خود در مورد حمایت و حفاظت محیط‌زیست دریا مسئول هستند. بند ۲ این ماده نیز اشاره می‌کند: «دولت‌ها تضمین خواهند داد که در سیستم‌های حقوقی آنها برای پرداخت غرامت فوری و کافی یا سایر راه‌های جبران خسارت در ارتباط با خسارت وارده به وسیله آلودگی محیط‌زیست دریا توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی تحت صلاحیت آنها، مرجع قابل رجوع در دسترس می‌باشد (Convention on the Law of the Sea, 1982).

۴- حق بر محیط‌زیست سالم و الزامات کشورها

دستیابی به پیشرفت مستلزم جلوگیری از خسارت به محیط‌زیست می‌باشد و حفاظت از محیط‌زیست، توسعه و رفاه عمومی را در پی دارد. با مدیریت منابع محیط‌زیست می‌توان این میراث مشترک بشریت را به نسل‌های بعدی هدیه داد. اگر چه حقوق نمی‌تواند در فرآیند طبیعی منتهی به تغییرات زیست‌محیطی تاثیر گذار باشد، ولی می‌تواند فعالیت‌های بشری را در جهت بهره‌برداری درست از محیط‌زیست تنظیم نماید. «نقش دولت‌ها در حل تعارضات محیط‌زیستی و همگرایی بین‌المللی در مورد تدوین و اجرای قوانین در جهت حفاظت از محیط‌زیست ضروری و

¹. Rio Plus

مهم می‌باشد و حفاظت از محیط‌زیست برای دولت‌ها این امکان را فراهم می‌سازد که روابط بین‌المللی خود را متعادل نماید و نحوه اجرای قوانین زیست‌محیطی را بهبود بخشند و از پیشرفت‌های آن استفاده نمایند» (Mahoutchian and Taybi, 2018: 109). شورای حقوق بشر سازمان ملل^۱ بیان نمود که: حقوق همبستگی ابزاری قدرتمند در رسیدگی به علل ساختاری فقر، نابرابری و سایر چالش‌های جهانی است، همچنین تأثیر تغییرات آب و هوایی بر حقوق بشر را بررسی می‌کند (A/hrc 35/35, 2017). علاوه بر این، حقوق همبستگی برای تنظیم مقررات عادلانه‌تر برای تجارت، سرمایه‌گذاری، امور مالی، کمک‌ها، بدهی خارجی، انتقال فناوری، مالکیت معنوی، مهاجرت، نیروی کار و محیط‌زیست ضروری است. لذا کشورها باید حق بر محیط‌زیست سالم را به عنوان یکی از مفاهیم حقوق همبستگی در قوانین ملی و بین‌المللی رعایت نمایند. بنابر این جامعه بین‌المللی یک حق و یک تکلیف در مورد حق بر محیط‌زیست سالم بر عهده دارد. حق بهره‌برداری مشروع از منابع و وظیفه حفاظت از منابع مشترک، که مبنای قواعد حقوق محیط‌زیست می‌باشد، «که در سال ۲۰۱۵ مذاکرات پاریس در چارچوب کنوانسیون تغییرات اقلیمی بر مبنای همکاری بین‌المللی انجام شد و برای اولین بار در تاریخ حقوق محیط‌زیست باعث شد که کشورها برای التزام به مسئولیت خود در قبال نسل فعلی و آینده در کنار هم به توافق رسیدند» (Arabasadi and Ranjbarian, 2017: 413). هر چند ایالات متحده آمریکا از این توافق خارج شد، که تبعات فاجعه‌آمیز محیط‌زیستی برای جامعه بین‌المللی دربر دارد، چرا که ایالات متحده آمریکا به عنوان یکی از بزرگترین کشورهای تولیدکننده گازهای گلخانه‌ای در جهان است. البته دولت بایدن، بازگشت مجدد این کشور را به توافق‌نامه پاریس اعلام کرده است.

تصویب قوانین و مقررات حفاظت از محیط‌زیست در سطح ملی و بین‌المللی تعهدات و حقوقی برای کشورها ایجاد می‌کند. هر چند کنوانسیون‌ها و معاهدات مختلفی در این زمینه تدوین شده است، ولی با توجه به استفاده بشر از تکنولوژی جدید نیاز به قوانین مرتبط وجود دارد. همچنین در قوانین اساسی کشورها باید بطور دقیق‌تر قوانینی در این زمینه نگارش شود، در حال حاضر در قانون اساسی یکصد کشور به حق بر محیط‌زیست سالم نگاه ویژه‌ای وجود دارد و تعهداتی برای دولت‌ها نسبت به حفاظت از محیط‌زیست و جلوگیری از تخریب آن ایجاد نموده است. «دولت‌های متعددی حق بر محیط‌زیست سالم را در قوانین داخلی خود تصویب نموده‌اند» (Shelton and Kiss, 2017: 46). در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست «دولت مسئولیت خسارت وارده به وسیله افراد تحت صلاحیت یا کنترل خویش را نیز بر عهده دارد» (Firoozpour, 2018: 252) و تعهداتی را پذیرفته‌اند که به دو بخش تعهدات سلبی و تعهدات ایجابی تقسیم می‌شوند.

۱-۴- تعهدات سلبی

^۱. The Third Generation of Human Rights

این گونه از تعهدات شامل موارد خودداری و بازدارنده می‌باشند. به عبارتی تعهد به عدم انجام اعمالی خاص یا ترک فعل می‌باشد. تعهدات سلبی بدین مفهوم است که کشورها در مسیر استفاده از این حق‌ها موانع و محدودیت‌هایی ایجاد نکنند. مصادیق تعهدات سلبی عبارتند از:

۱-۱-۴- تعهد به رعایت حق بر محیط‌زیست

پایداری زیست‌محیطی و ترویج حقوق بشر در هم تنیده و اهداف مکملی هستند که در هسته اصلی توسعه قرار دارند. ماهیت حمایتی متقابل این اهداف ابعاد متعددی دارد. این ابعاد مانند دسترسی به غذا، آب، بهداشت، رفاه و پیش‌شرط‌هایی برای بهره‌گیری کامل از حق بر محیط‌زیست سالم هستند. «همچنین تلاش برای ترویج پایداری محیط‌زیست تنها در صورتی می‌تواند موثر باشد که در بستر چارچوب‌های قانونی باشد و با اعمال برخی قوانین حقوق بشری مانند حق بر اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و حق بر محیط‌زیست زمینه اجرای تعهدات برای دولت‌ها را فراهم می‌کند» (UNEP, 2015). لذا از این منظر دولت‌ها متعهد می‌شوند که محیط‌زیست را آلوده نکنند و عدم آلوده نمودن مناطقی که خارج از صلاحیت آنهاست نیز از جمله تعهدات سلبی دولت‌ها می‌باشد. از طرفی در اسلام قاعده لاضرر وجود دارد که محدود کننده تصویب قواعدی است که بر خلاف حق بر محیط‌زیست باشد. به عبارتی اشخاص حتی در محدوده مالکیت شخصی خویش اختیار مطلق ندارند و ملزم به رعایت حقوق محیط‌زیست می‌باشند. «همچنین قاعده ائتلاف در اسلام بیانگر ایجاد رابطه بین افراد و محیط پیرامون‌شان می‌باشد که هر فعل و ترک فعلی که موجب تخریب محیط‌زیست گردد، موجبات ضمان فاعل آن را فراهم می‌کند» (Fahimi and Arabzadeh, 2012: 193). همچنین قاعده ضمان ید که مشمول مسئولیت فردی است و موجبات تضرر به غیر را ایجاد می‌کند. «قاعده‌ای که با اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز در حقوق محیط‌زیست قابل قیاس است» (Fahimi and Arabzadeh, 2012: 194) که با متعهد کردن آلوده‌ساز به قبول هزینه‌های کنترل آلودگی، تاکید بر اجرای حق بر محیط‌زیست دارد.

۲-۱-۴- تعهد به عدم تصویب قوانین نقض کننده حق بر محیط‌زیست سالم

دولت‌ها نباید قوانینی وضع نمایند که با تصویب آنها محیط‌زیست سالم به خطر افتاده و خسارت‌های زیست‌محیطی بوجود آورد. «ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر بیان می‌کند که دولت‌ها نمی‌توانند قوانین مربوط به افترا را در جهت محدود کردن انتشار اطلاعات زیست‌محیطی دارای نفع عمومی توسعه دهند. ... قوانین زیست‌محیطی معمولاً فعالیت‌ها و فرایندهای خطرناک را منع می‌کنند» (Shelton and Kiss, 2017: 85,95) و به دنبال محدودیت خسارت به محیط‌زیست می‌باشند. همچنین طبق حقوق بین‌الملل عرفی «اصل همسایگی خوب» دولت‌ها ملزم به رعایت

¹. European Convention on Human Rights

حقوق دیگر کشورها و قوانین و مقررات محیط‌زیستی می‌باشند. از طرفی طبق منشور ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل دولت‌ها برای بهره‌برداری از منابع، حقوق حاکمه‌ای دارند که با توجه به سیاست‌های محیط‌زیستی اعمال می‌نمایند که نباید موجب ایجاد خسارت زیست‌محیطی به کشورهای دیگر شود. همچنین در ماده ۲ قطعنامه آلودگی رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و حقوق بین‌الملل و اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم و اصل ۲ اعلامیه ریو در خصوص مسئولیت دولت‌ها، بر رعایت حقوق محیط‌زیست و عدم ایجاد خسارت به محیط‌زیست توسط دولت‌ها تأکید شده است و دولت‌ها را ملزم به در نظر گرفتن تدابیر پیش‌بینی و پیش‌گیری نموده است (Salehi, 2020: 202-203). لذا دولت‌ها به رعایت این قوانین و عدم تصویب قوانینی که حق بر محیط زیست سالم را نقض نماید، متعهد شده‌اند.

۲-۴- تعهدات ایجابی

این نوع از تعهدات از حقوق افراد در مقابل تجاوز دولت‌ها و اشخاص حمایت می‌کند. به عبارتی با ایجاد و تصویب قوانین و مقررات به ضمانت اجرای این گونه حقوق می‌پردازد. «تعهدات ایجابی بر مداخله فعال دولت و مقامات عمومی در اعمال حقوق مطرح شده و اتخاذ تصمیمات لازم برای اجرای این حقوق دلالت دارد» (Vijeh, 2004: 115). از آنجایی که حق بر محیط‌زیست سالم، ارتباط بین محیط‌زیست و انسان ایجاد می‌کند «شناسایی این حق و پیش‌بینی قوانین مرتبط برای تضمین آن، بویژه از نظر قضایی لازم می‌باشد» (Vafadari, 2007: 102). این گونه تعهدات بیان‌کننده اینست که دولت‌ها در مقابل برخی از حقوق باید تضمین‌کننده اجرای آن باشند، نه صرفاً عدم نقض آن تأکید کنند.

۱-۲-۴- تعهد به تصویب قوانین و مقررات لازم‌الاجرا در زمینه حق بر محیط‌زیست

دولت‌ها باید با برنامه‌ریزی و تصویب قوانین در جهت رعایت و حفاظت از محیط‌زیست به عنوان میراث مشترک و امانت عمومی گام بردارند. «قانون اساسی بیش از یکصد کشور جهان به حق بر محیط‌زیست سالم تأکید دارد و تعهدات مختلفی را برای دولت ایجاد نموده است» (Shelton and Kiss, 2017: 46). «از سال ۱۹۷۰ قانون اساسی کشورهایایی که تصویب شده حق بر محیط‌زیست سالم را به عنوان یک حق بشری شناخته و وظایفی را برای دولت در نظر گرفته است» (Vafadari, 2007: 91). دولت‌ها به عنوان مسئول اصلی در پذیرش تعهدات حقوقی دارای مسئولیت بین‌المللی می‌باشند. «لذا باید با تصویب قوانین و مقررات مورد نیاز در خصوص حفاظت از محیط‌زیست موجبات صلاحیت محاکم کشور خود را فراهم آورند تا منجر به اعمال صلاحیت تکمیلی دیوان بین‌المللی دادگستری نباشد» (Rahimi, 2018: 85).

از طرفی در ماده ۱۹۱ اصول قانون محیط‌زیست اتحادیه اروپا به تعهدات دولت‌ها اشاره نموده است، یکی از این تعهدات اصل احتیاط و دیگری اصل انجام اقدامات پیشگیرانه در جهت به

حداقل رساندن خسارت می‌باشد (Proelss, 2016: 35). بخش عمده‌ای از تأکید قوانین زیست‌محیطی، بر عملیاتی کردن وظایف متمرکز شده است. قوانین وظایف آلاینده‌ها را برای به دست آوردن و رعایت مجوزهایی تعریف می‌کنند که محدودیت‌هایی را برای آلودگی محیط‌زیست ایجاد می‌کنند. همچنین «مسئولیت‌هایی را برای دولت‌ها در جهت تنظیم، نظارت، اجرا و فعالیت‌هایی که می‌تواند به محیط‌زیست و بهداشت عمومی آسیب برساند، تعیین کردند» (UNEP, 2019: 137). دولت‌ها به عنوان گامی مهم در جهت توسعه و اجرای رویکرد یکپارچه به این مسائل باید سیاست‌ها، قوانین و مقررات حاکم بر فعالیت‌هایی را که مانع از اثرات منفی بر حقوق بشر یا محیط‌زیست می‌شود، اتخاذ کنند. «چنین اقداماتی از جمله قوانین برنامه‌ریزی یا استفاده از ارزیابی اثرات زیست‌محیطی یا رویه‌های ارزیابی ریسک باید شناسایی و متعهد به یکپارچه سازی ملاحظات حقوق بشر در طراحی، تصویب قبلی و اجرای تمام اقدامات، برنامه‌ها و فعالیت‌ها، چه توسط بازیگران دولتی و چه غیر دولتی انجام شود» (UNEP, 2015). همچنین کنوانسیون حقوق دریاها ۱۹۸۲ بیان می‌کند: دولت‌ها می‌توانند قوانین و موافقت‌نامه‌های اجرایی مرتبط با آن را وضع کنند و صلاحیت پیگیری و الزام اتباع خود به رعایت این قوانین را برای دولت‌ها را مقرر نموده است (Salehi, 2020: 297)

۲-۴-۲- تعهد به اجرای قوانین و مقررات حق بر محیط‌زیست

حقوق همبستگی^۱ یا حقوق نسل سوم به دنبال این است که تعهدات بین‌المللی^۲ را به تعهدات ملی مرتبط نماید. لذا حفاظت از این میراث مشترک بشریت نیاز به همسویی اهداف و اقدامات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی می‌باشد و به عبارتی «دستیابی به توسعه پایدار مستلزم راه حل‌های وسیع‌تر از راه حل‌های محیط‌زیستی می‌باشند» (Moradi, 2017: 55). «دادگاه حقوق بشر اروپایی^۳ با تفسیر موسع از ماده ۶ و ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر حق بر محیط‌زیست را به رسمیت می‌شناسد» (Mirzadeh and Speharifar, 2013: 51). تعهد دولت‌ها در جهت جبران خسارت زیست‌محیطی در حقوق بین‌الملل مورد تأکید قرار گرفته است. از جمله «اصول ۲۲، ۱۳، ۱۲، ۹، اعلامیه انسان و محیط‌زیست، کنوانسیون ۱۹۷۲ معروف به اعلامیه استکهلم و اصول ۱۳ و ۱۶ اعلامیه محیط‌زیست و توسعه ناظر بر تعهد دولت‌ها نسبت به جلوگیری و جبران خسارت زیست‌محیطی هستند» (Jafari and Ahmadi, 2019: 618) همچنین در زمینه اجرای قوانین مربوط به حق بر محیط‌زیست قطعنامه ۱۴ دسامبر ۱۹۹۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در مورد

^۱. Solidarity Rights

^۲. International Obligations

^۳. European Court of Human Rights

ضرورت تضمین محیط‌زیست سالم برای پیشرفت اشخاص بیان شده است. «همچنین دیوان اروپایی حقوق بشر از اواسط دهه ۱۹۷۰ به دنبال گسترش دامنه تعهدات ایجابی مندرج یا مستتر در کمیسیون اروپایی حقوق بشر بوده است» (Rahim Khoi and Rostamzadeh, 2017: 278). «برای مثال ماده ۵۰ قانون اساسی اکراین مصوب ۲۸ ژوئن سال ۱۹۹۶ بیان می‌کند: هر شخص بر محیط‌زیست ایمن و سالم حق دارد و برای غرامت ناشی از خسارات برآمده از نقض این حق، محق است» (Shelton and Kiss, 2017: 46). این توسعه به شکلی است که تاکید بیشتری بر حقوق جمعی در مقابل دولت‌ها دارد. از طرفی کنوانسیون تنوع زیستی تاکید می‌کند: کشورهای عضو متعهد هستند به رعایت قوانین و مقررات زیست محیطی در مناطق دریایی تحت حاکمیت و صلاحیت (Salehi, 2020: 234) بنابر این دولت‌ها متعهد به اجرای قوانین و مقررات حق بر محیط زیست شده‌اند.

۳-۲-۴- تعهد به ترویج فرهنگ حق بر محیط‌زیست

کنوانسیون آرهوس در مورد دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و دسترسی به عدالت در مسائل زیست محیطی است که توسط سازمان ملل متحد تصویب شده است. تظاهر آن نه تنها اصل اول اعلامیه استکهلم را به یاد می‌آورد و به رسمیت می‌شناسد بلکه حفاظت از محیط‌زیست برای رفاه و پیشرفت انسان‌ها ضروری است و از طرفی «اظهار می‌دارد که هر فرد حق دارد از یک محیط زندگی مطلوب و بهداشت برخوردار باشد» (Alan Boyle, 2011: 3). دین اسلام به عنوان یکی از ادیان الهی که توجه ویژه‌ای به حفاظت از محیط‌زیست دارد «چنانکه شناخت اصول زیست محیطی و تحصیل آن و خودداری از تخریب محیط‌زیست در آیات و روایات اسلامی بیان شده است (Islami, 2012: 87). «در قرآن کریم ۴۴۴ آیه به زمین اشاره شده که ۹۰ آیه مربوط به مباحث محیط‌زیست می‌باشد» (Fahimi and Arabzadeh, 2012: 188). به عبارتی طبیعت و حقوق محیط‌زیست از مهم‌ترین موضوعاتی می‌باشد که در اسلام به آن پرداخته شده و مورد تاکید قرار گرفته است.

۳-۴- تعهدات حق بر محیط‌زیست در سند الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت

در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران حقوق و آزادی‌های اساسی نیز مثل دیگر قواعد حقوقی جنبه قانونی دارند و حق بر محیط‌زیست سالم نیز در این میان در قانون اساسی مورد تاکید قرار گرفته است. سوالی که اینجا مطرح می‌شود این است که: سازوکارهای اجرای حق بر محیط‌زیست در سند الگوی ایرانی پیشرفت چیست؟ اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به حفاظت از محیط‌زیست پرداخته و بیان می‌کند «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌شود. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که آلودگی محیط‌زیست یا

تخریب غیرقابل جبران ایجاد کند، ممنوع است». همچنین در اصل چهارم قانون اساسی اشاره بر این موضوع تاکید دارد که: «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد. لذا با بررسی این اصل از قانون اساسی، که متأثر از قاعده لاضرر و لاضرر فی الاسلام می‌باشد، تاکید بر عدم خسارت (تعهدات سلبی) به غیر ولو با اعمال حق، دارد» (Panahandeh and Ranjbar, 2019: 152). لذا شخصی که درختان جنگلی را قطع می‌کند و از چوب آن استفاده می‌کند و به جنگل خسارت وارد می‌کند «در واقع تجاوز به اموال عمومی نموده و غاصب محسوب می‌شود» (Panahandeh and Ranjbar, 2019: 159). قوانین جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط‌زیست را با توجه به آموزه‌های اسلامی به عنوان یک امانت عمومی مورد شناسایی قرار داده است و حفاظت از آن را برای نسل‌های آینده، وظیفه عمومی می‌دانند. لذا از اقدامات اقتصادی و تجاری که به محیط‌زیست خسارت وارد نماید جلوگیری می‌شود. چرا که در تصویب قوانین ناظر بر محیط‌زیست در جمهوری اسلامی ایران رویکرد خالق محور مد نظر می‌باشد. رویکردی که در آن تلاش می‌شود رابطه انسان با خالق برقرار باشد و حفاظت از محیط‌زیست به عنوان یک تکلیف دینی بیان شده است (Hoffman, 2004: 7).

در ۱۹۸۳ عده‌ای از اندیشمندان اسلامی، در مورد ارتباط بین اسلام و محیط زیست تحقیقی انجام دادند که یافته‌های آن نشان داد که استفاده از محیط زیست به عنوان یک امانت الهی است و باید نسبت به آن امین و با صداقت باشد و تکلیفی دینی است (Shelton and Kiss, 2017: 42). خداوند بهره‌برداری از محیط‌زیست، آب، هوا و غذای سالم را حق بشر دانسته است. با این حال نتیجه بررسی حکایت از آن دارد که در وضعیت کنونی، زمینه‌های لازم برای پیوند حقوق بشر و محیط زیست در اندیشه‌های حقوقی فراهم شده و اغلب حقوقدانان به خوبی واقف‌اند که نگرانی‌های حقوق بشر و زیست محیطی به هم پیوسته‌اند و چند بعدی بودن موضوعات مرتبط با این مسائل، مانع از بررسی یک‌جانبه و تک‌بعدی آنها و استمرار عملکرد نادرست گذشته در بررسی مستقل آنها می‌شود. باید توجه داشت هر خطری که بر محیط زیست وارد شود، مستقیماً وضعیت بشر را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ تخلف از محیط زیست تخلف از حقوق بشر است.

در بعضی از اسناد بین‌المللی حق اشخاص برای رجوع به محاکم و مراجع قضایی داخلی و بین‌المللی مورد تاکید قرار گرفته و حتی به عنوان یک حق بشری و جمعی مطرح نموده است (Hoseyni and Mohammadi, 2017: 144). از این روی جایگاه حق بر محیط زیست سالم در سند الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت که سندی بالادستی است در تحولات جهانی باید مشخص گردد تا چالش‌های حقوقی تصمیم‌گیری در این خصوص کاهش یافته و مسئولان را در تصمیم‌گیری در این موضوع دارای اهمیت راهبری نماید (Shahvali, 2018: 103). در بند ۲۴ تدابیر سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت الزام دولت‌ها به تامین عدالت بین نسلی و جلوگیری از سوء استفاده دولت

از محیط‌زیست به عنوان میراث مشترک بشریت بیان شده است: «استقلال بودجه دولت از درآمدهای حاصل از بهره‌برداری از منابع طبیعی و ثروت‌های عمومی و انتقال این درآمدها به مردم جهت تأمین عدالت بین‌نسلی... از طرفی بند ۲۵ تدابیر این سند به طور غیرمستقیم بر حفاظت از محیط‌زیست تأکید می‌کند» توقف خام‌فروشی منابع طبیعی ظرف ۱۵ سال از زمان شروع اجرای الگو و جایگزینی آن با زنجیره پیش‌رونده تولید ارزش افزوده ملی در داخل و خارج کشور... همچنین در بند ۲۶ تدابیر الگو بیان شده است: «توسعه فعالیت‌های زیربنایی، اقتصادی و اجتماعی و مصرف آب، انرژی و سایر منابع حیاتی متناسب با ظرفیت، حقوق و اخلاق زیستی این بند متضمن اجرای حق بر محیط‌زیست سالم می‌باشد که مورد تأکید سند الگوی اسلامی ایرانی نیز می‌باشد» (Iranian Islamic Model of Progress Document, 2020: 24-26).

بند ۲۸ تدابیر سند الگو نیز بر حفاظت از محیط‌زیست و ثروت‌های ملی به عنوان حقوق جمعی اشاره می‌کند: «حفظ حقوق مالکیت عمومی بر منابع طبیعی و ثروت‌های ملی همراه با رعایت ملاحظات صیانتی، زیست‌محیطی و بین‌نسلی در بهره‌برداری از آن‌ها... بند ۲۹ تدابیر الگو بیان‌کننده حفظ حقوق نسل‌های آینده و اینکه محیط‌زیست به عنوان امانت عمومی در اختیار بشر می‌باشد و انسان حق دارد استفاده بهینه از این منابع نماید و از تضييع این منابع خودداری نماید: «کاهش شدت مصرف انرژی و متناسب‌سازی سهم تولید و مصرف انرژی از منابع انرژی پاک» (Iranian Islamic Model of Progress Document, 2020: 28-29).

لذا تعهدات ایجابی حق بر محیط‌زیست در قوانین جمهوری اسلامی مورد شناسایی قرار گرفته‌اند. اما تأکید بر ارائه الگوی مناسب جهت حفاظت از محیط‌زیست و توسعه پایدار بوسیله دولت‌ها باید تدوین شود. «از طرفی موانع بین‌المللی همچون تحریم‌های بین‌المللی و جنگ، باعث جلوگیری از پیشرفت در زمینه حقوق محیط‌زیست شده است» (Naderi and et.al., 2020: 109). پژوهش‌های انجام شده نیز حاکی از آن است که ضرورت تبیین حق بر محیط‌زیست به عنوان یکی از مفاهیم حقوق همبستگی در سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت وجود دارد چرا که اولویت در حقوق بشر نوین به سمت حقوق جمعی است. (Domaradzki and et.al, 2019: 441). بنابراین الگوی پایه محیط‌زیست اسلامی ایرانی یک سند بالادستی است که چشم‌اندازها و سیاست‌های کلی ابلاغی نظام و برنامه‌های توسعه محیط‌زیست را در بر دارد و ناظر بر حقوق جمعی است و از طرفی «مبنای این الگو آن است که واقعیت محیط‌زیست از ورای عینیت آن و با قائل شدن معنویت تعریف می‌شود» (ShahVali, 2018: 101). در نتیجه هم تعهدات سلبی و هم تعهدات ایجابی در قوانین عادی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به عنوان اسناد بالادستی مورد تأکید قرار گرفته، اما نیازمند تصویب قوانین اجرایی در بخش‌ها و مفاهیم خاص از جمله حق بر محیط زیست سالم می‌باشد. همچنین تاسیس مراجع

قضایی خاص در این زمینه می‌تواند ضمانت اجرای قوی‌تری برای این مباحث بوجود آورد.

نتیجه‌گیری

افزایش جمعیت جهان، توسعه فناوری و استفاده از تکنولوژی جدید مشکلات متعددی را برای بشریت بوجود آورده و موجب خسارت‌های جبران‌ناپذیری در عرصه محیط‌زیست بین‌المللی شده است. در نسل سوم حقوق بشر که یک حقوق جمعی است تعهداتی برای دولت‌ها در نظر گرفته شده است. نسل سوم حقوق بشر یا حقوق همبستگی، ناشی از فاصله بین کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه است. با توجه به اینکه یکی از مفاهیم نسل سوم حقوق بشر حق بر محیط‌زیست سالم می‌باشد، کشورهای توسعه یافته به علت اینکه عامل اصلی ایجاد خسارت‌های متعدد به محیط‌زیست بین‌المللی هستند، چندان به آن توجه نمی‌کنند. کشورهای توسعه یافته که مهم‌ترین عامل آلودگی‌های محیط‌زیستی می‌باشند باید هم در وضع قوانین در کشورهای خود اقدام کنند و از طرفی با کمک‌های مالی به کشورهای در حال توسعه نسبت به جبران خسارت خود به محیط‌زیست اقدام نمایند. چرا که محیط‌زیست به عنوان میراث مشترک بشریت می‌باشد و همه کشورها تعهد به محافظت از محیط‌زیست، طبق معاهدات بین‌المللی و قوانین داخلی خود دارند.

همچنین باید بر اساس اصل پرداخت محیط‌زیستی توسط عامل آلوده‌کننده که در سال ۱۹۷۳ به تصویب سازمان توسعه و همکاری اقتصادی رسید، با پرداخت خسارت‌های زیست‌محیطی به کشورهای در حال توسعه در حفاظت از این میراث مشترک بشریت مسؤلیت حقوق بشری خود را انجام دهند. اما متأسفانه بعضی از کشورهای توسعه یافته با پرداخت مبالغ ناچیزی تحت عنوان کمک‌های بشردوستانه به برخی از کشورهای در حال توسعه یا فقیر، به دنبال استثمار این کشورها و باج‌خواهی و سکوت در مقابل اقداماتی که این کشورها در زمینه نقض حقوق بشر در کشورهای مختلف انجام می‌دهند، تا افکار عمومی جهانی را با این روش‌ها به سمت قانونی جلوه دادن اقدامات خود سوق دهند در صورتی که حقوق همبستگی یا حقوق نسل سوم به دنبال این است که تعهدات بین‌المللی را به تعهدات ملی بیفزاید. نتایج این پژوهش بیان می‌کند که: نظام جمهوری اسلامی ایران که بر مبنای اسلامی پایه‌گذاری شده است و در حقوق اسلامی نیز حفاظت از محیط‌زیست به عنوان یکی از اصول اساسی بیان شده و انسان را به عنوان امانت‌دار محیط‌زیست معرفی می‌کند. لذا در پاسخ به سوال اصلی و تأیید فرضیه مطرح شده در این مقاله باید به موارد زیر اشاره کرد: در اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط‌زیست بیان شده و در بندهای ۲۶-۲۸-۲۹ تدابیر سند الگوبه عنوان سند بالادستی که برنامه پنجاه ساله آینده کشور را تدوین می‌کند، به صورت غیرمستقیم بر حفاظت از محیط‌زیست اشاره

شده است. اما در این سند باید واضح و مشخص، سازو کارهای مناسب جهت حفاظت از محیط زیست بوسیله دولت‌ها تدوین شود. هر چند موانع بین‌المللی مانند: تحریم‌های بین‌المللی، جنگ که باعث جلوگیری از توسعه و پیشرفت در حق بر محیط زیست سالم می‌گردد، باید با برنامه‌ریزی و اتخاذ تصمیمات درست خنثی شود. از طرفی اولویت در حقوق بشر نوین ناظر بر جمعی بودن می‌باشد که در آموزه‌های اسلام و قرآن بر حقوق جمعی تاکید زیادی شده است. همچنین الگوی پایه محیط زیست اسلامی ایرانی یک سند بالادستی است که چشم‌اندازها و سیاست‌های کلی ابلاغی نظام و برنامه‌های توسعه محیط زیست را دربر دارد و ناظر بر حقوق جمعی است و از طرفی «مبنای این الگو آن است که واقعیت محیط زیست از ورای عینیت آن و با قائل شدن معنویت تعریف می‌شود.

لذا تبیین حق بر محیط زیست به شکل شفاف و مستقیم به عنوان یکی از مفاهیم حقوق همبستگی در سند الگوی ایرانی اسلامی ضرورتی انکارناپذیر می‌باشد. حفاظت از این میراث مشترک بشریت نیاز به همسویی اهداف و اقدامات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی دارد و کشورهای توسعه یافته باید این تعامل و همکاری را به عنوان یک وظیفه حقوق بشری قلمداد کنند، به عبارتی دستیابی به پیشرفت مستلزم راه حل‌های وسیعتر از راه حل‌های محیط زیستی می‌باشند، که تلفیق اهداف اجتماعی اقتصادی و محیط زیستی در دنیای اطلاعات و انفورماتیک، در جهت به حداکثر رساندن پیشرفت با در نظر گرفتن نسل‌های آینده بشریت می‌باشد. در سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت حق بر محیط زیست سالم را باید شفاف بیان نموده و اهداف، اصول و راهبردها و نحوه اجرای آن نیز مشخص گردد و مراجع قضایی تخصصی جهت تضمین این حقوق بوجود آید، تا بتواند در کشورهای اسلامی به عنوان عامل همبستگی در نظر گرفته شود و موجب پیشرفت کشور و اجرایی شدن موضوعات حقوق همبستگی توسط قوه مجریه و ارجاع به آنها در مراجع قضایی کشور گردد.

References

1. A/hrc/35/35/25 (2017). *United Nition General Assembly*, at: <https://undocs.org/pdf?symbol=en>
2. A/hrc/wg/crp.1 (2013). *United Nition General Assembly*, at: <https://undocs.org/en/A/HRC/WG.2/18/CRP.1>
3. Alan, B. (2011). Human Rights and International Environmental Law: Some Current Problems, 3. 1-11, <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/Law/ResearchTeaching/WorkingGroups/08-03-HumanRights.pdf>

4. Alexander, P. (2016). Principles of EU Environmental Law: An Appraisal. Contemporary Issues in Environmental Law, *Environmental Protection in the European Union*, DOI: 10.1007/978-4-431-55435-6_3.
5. Ansari, B. (2011). Fundamentals of Solidarity Law. *Law Quarterly*, 42(4), Winter. (In Persian)
6. Arabasadi, S., Ranjbarian, A. (2017). Common Human Concerns: From Emergence to Evolution in International Environmental Law. *Journal of Public Law Studies*, 48(2), 399-418. (In Persian)
7. *Convention on the Law of the Sea* (1982).
8. Domaradzki, S. Margaryta, K., David, P. (2019). Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review*. 20, 423-443 <https://doi.org/10.1007/s12142-019-00565-x>.
9. Fahimi, A., Arabzadeh, A. (2012). Jurisprudential Basics The law of Environment. *Islamic Law Research Journal*, 13(35), 189-206. (In Persian)
10. Firoozpour, K. (2018). Researcher's Liability in term of Damages to Environment Associated with Scientific Investigations. *Journal of Legal Research*, 17(35), 243-262. (In Persian)
11. Hashemi, S. (2011). *Fundamental Human Rights Rights*, Tehran: Mizan Publishing. (In Persian)
12. Hoffman, A., Sandelands, L. (2004), Getting Right with Nature: Anthropocentrism, Ecocentrism and Theocentrism. *Organization and Environment*, 18(2), 1-22.
13. Hoseyni, S., Mohamadi, M. (2017). International Environmental Law and Human Rights. *Bi-Quarterly Journal of Islamic Human Rights*, 6(12), 140-168. (In Persian)
14. *Iranian Islamic Model of Progress Document*. (2020). Center for the Iranian Islamic Model of Progress. Tehran: Center for the Iranian Islamic Model of Progress. (In Persian)
15. Islami, M. (2012). Islam and Environmental Ethics with Emphasis on the Opinions of Ayatollah Javadi Amoli. *Israa Quarterly*, 4(4), 77-111. (In Persian)
16. Jafari, A., Ahmadi, A. (2019). Compensation for Environmental Crimes in International Law and Iranian Law. *Journal of Public Law Studies*. 49(2), 613-633. (In Persian)
17. Khoshnevis, M., Pajohan, J. (2016). A Comparative Study of the Effect of

- Environmental Pollution on Human Development Index in Countries with Different Levels of Development. *Journal of Energy Economics Studies*, 12(48), 33-61. (In Persian)
18. Mahoutchian, S., Taybi, S. (2018). Explaining the Dimensions of Environmental Protection in Light of International Development and Convergence. *International Studies Journal (ISJ)*, 16(3), 93-112. DOI: 10.22034/ISJ.2019.107490 (In Persian)
19. Mirzadeh , N., Speharifar, S. (2013). Right Interaction on Healthy Environment and Health. *Journal of Islamic Human Rights*, 2(4), 37-69. (In Persian)
20. Momenirad, A., Barkhi, N. (2015). Regional Mechanisms of Human Rights: Species, Challenges and Solutions. *Bi-Quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies*, 9(2), 115-152. (In Persian)
21. Moradi, H. (2017). *International Environmental Law*, 2th Edition, Tehran: Mizan. (In Persian)
22. Naderi, S., et.al. (2020). Methods of Implementing the Goals of Sustainable Development in the Persian Gulf Region from the Perspective of International Environmental Law. *International Studies Journal (ISJ)*, 16(4), 111-131. DOI: 10.22034/ISJ.2020.113674 (In Persian)
23. Panahandeh, S., Ranjbar, M. (2019). Investigation of Legal Foundations and Documents Resulting from Environmental Damages in Iranian Law. *Iranian And International Comparative Legal Research Quarterly*, 12(44), 149-170. (In Persian)
24. Patrick, M. (2015). Human Rights in International Law: Three Generations or One?. *Review of International Law*, 3(1), 61-92.
25. Philippe, S., Peel, A. (2012). *Principles of International Environmental Law*, 3th Edition, Cambridge: Cambridge University Prees.
26. Rahimi, R. (2018). Responsibility of Government and Private Sector toward Human Rights, *International Studies Journal (ISJ)*, 15(3), 65-88. DOI: 10.22034/ISJ.2019.89599 (In Persian).
27. Rahim Khoi, E., Rostamzad, H. (2017). The Analysis and Criticism of the European Court of Human Rights' Practice Regarding Alleged Violation of Obligations under Article 8 of the European Convention on Human Rights. *International Law Review*, 34(56), 263-289. doi: 10.22066/cilamag.2017.25173 (In Persian)
28. Ramezani Ghavamabadi, M. (2010). The Content of Principle of Participation in

- International Environmental Law. *Law Research Journal*, 12(29), 115-160 (In Persian)
29. Report of the Special Rapporteur on the Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation (2012). March, at: https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/regularsessions/session27/documents/a_hrc_27_55_eng.doc
30. A/HRC/37/5924 (2018). *Report of the Special Rapporteur on the Issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment*, January, at: <https://www.ohchr.org/en/Issues/environment/SREnvironment/Pages/SREnvironmentIndex.aspx>
31. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (1987), *Gro Harlem Brundtland Oslo*, March 20, at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
32. Salehi, J. (2020). Components and Challenges of The Port Government's Jurisdiction in Combating Illegal Foreign Ship Catching and Its Conformity with the Law on Conservation and Exploitation of Aquatic Resources of the Islamic Republic of Iran, *Fisheries Journal of Natural Resources of Iran*, 73(3), 285-300. (In persian)
33. Salehi, J. (2019). Responsibility for Compensation to the Environment of the Deep Seas Region in Customary International Law and Conflicting Approach of Seabed Dispute Resolution Branch, *Journal of Public Law Studies*, 49(1), 195-215. (In Persian)
34. Salehi, J. (2020). Approach of the Convention on the Law of the Sea on the Management and Exploitation of Free Sea Genetic Resources and Facilitating its Benefits. *Legal Studies*, 12(1), 225-251. (In persian)
35. Shahvali, M. (2018). Basic Model of Islamic Environment of Iranian Progress. *Journal of Iranian Islamic Progress Model*, 2(3) 79-104. (In Persian)
36. Shelton, D., Kis, A. (2017), *Environmental Law Booklet*, translated by Abdollahi, M., 2th edition Khorsand: Tehran. (In Persian)
37. U.N. *Rio+20 Conference on Sustainable Development* (2012). The Future We Want. U.N. Doc. A/CONF.216/L.1, at: <https://undocs.org/en/A/CONF.216/L.1>
38. UNEP. (2015). *Factsheet on Human Rights*. Nairobi: This Factsheet Was Prepared by

the Division of Environmental Programme.

39. UNEP. (2019). Environmental Rule of Law. *United Nations Environment Programme*, at: <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/promoting-environmental-rule-law-0>
40. *United Nations General Assembly* (2015). A/hrc/30/39. August 5, at: https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session30/Documents/A-HRC-30-2_en.doc
41. Vafadari, A. (2007). Commitment and Responsibility of Governments in Environmental Protection. *Journal of Environmental Science and Technology*, 9(1), 101-122. **(In Persian)**
42. Vakil, A., Askari, P. (2012). *The Third Generation of Human Rights, Solidarity Rights, Majd Scientific and Cultural Association*, 2th Edition, Tehran: Mizan. **(In Persian)**
43. Vijeh, M. (2004). Concept of Positive Commitments in the Procedure of the European Court of Human Rights. *Theology and Law Journal*, 4(5), 109-130. **(In Persian)**
44. Zakerian, M. (2013), *All Human Rights for All*, Tehran: Mizan. **(In Persian)**
45. Zakerian, M. (2018). Islamic Teachings and Human Rights. *International Studies Journal (ISJ)*, 15(2), 1-20. DOI: 10.22034/ISJ.2018.89772 **(In Persian)**

